

cista i raznih drugih stručnjaka 19. i osobito 20. stoljeća. Rječnik će imati 6 knjiga, a prve dvije već su u štampi. Taj pothvat ostvaruje se suradnjom Matice srpske i Matice hrvatske, beogradskog, zagrebačkog i sarajevskog sveučilišta, instituta za jezik Jugoslavenske i Srpske akademije. Ali dok se to djelo ne završi, potrebno je služiti se dvojezičnim rječnicima, od kojih ću spomenuti najznačajnije: »Hrvatsko-poljski rječnik« Julija Benešića iz g. 1949. (obilježen akcentima, ijekavski), »Srpskohrvatsko-nemački rečnik« Ristića i Kangrge iz g. 1928 (obilježen akcentima, ekavski), »Hrvatsko-francuski rječnik« Deanovića, Dayrea i Maixnera (obilježen akcentima, ijekavski, u prodaji), »Hrvatsko-engleski rječnik« Milana Drvodelića (ijekavski, u prodaji), »Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik« Mirka Deanovića i Josipa Jerneja (ijekavski, u prodaji), »Serbsko-horvatsko-russkij slovar« Ilje Iljića Tolstoja (obilježen akcentima, ekavski, u prodaji). Kao što vidimo, naš je rječnički fond protumačen na glavnim jezicima, pa svaki prevodilac može odabrati ono što mu treba i odgovara. Vrlo veliku korist imaju prevodioci i od rječnika Abdulaha Škaljića »Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku« (Sarajevo, 1965).

Ali za prevodioca je ipak najvažniji boravak u zemlji u kojoj neka književnost nastaje. Svi pojmovi, sve fraze i sve situacije ne mogu se prenijeti u rječnike, oni se najbolje doživljuju i tumače u ljudskim dodirima, u razgovorima, u svakidašnjem doživljavanju. Stoga je naša želja da prevodioci što dulje i što češće borave kod nas i da se pri tom ugodno osjećaju.

Osim toga i inozemni sastavljači čitanaka i pisci gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika treba da znaju da nije dovoljno prikazati samo zakonitosti i tekstove jedne varijante književnog jezika, kao što se ponegdje još dešava, nego da je nužno prikazati zakonitosti i jedne i druge varijante, a i tekstove jednih i drugih pisaca. To zahtijeva ne samo činjenična situacija nego i složeni naziv jezika: srpskohrvatski, hrvatskosrpski jezik.

ZNAČAJAN PRILOG NAŠOJ LEKSIKOGRAFIJI

Abdulah Škaljić – Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku
Izd. poduzeće »Svjetlost«, Sarajevo, 1965.

Ismet Smilović

Kada je Institut za proučavanje folkloru u Sarajevu g. 1957. izdao Škaljićev rječnik »Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine«, nije bilo kritike koja ga nije pozdravila i ocijenila kao veoma značajno, korisno i zanimljivo djelo ne samo za jezične stručnjake nego i za mnoge druge naučne i kulturne radnike: etnografe, etnologe, historičare, pravnike, liječnike, književnike, prevodioce, novinare, publiciste i druge. Pored naših domaćih kritičara i recenzenata (prof. dr Jovan Vuković, dr Ilija Kecmanović, prof. dr Ljudevit Jonke, prof. Cvjetko Popović, prof. dr Šaćir Sikirić

i prof. dr Fehim Bajraktarević) to su djelo zapazili i pozdravili još i neki strani učenjaci: mađarski turkolog dr Georg Hazai (»Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae«, VIII, f. 1-2, Budapest, 1962) i američki profesor Univerziteta u Minnesoti, slavist, dr Josef Brožek (»American Journal of Folklore«, br. 283, 1959).

Bez obzira na to što su neki od njih Škaljićevo djelo ocjenjivali malo i oštrije i tražili u njemu više nedostatke nego dobre strane (npr. prof. dr Š. Sikirić – »Prilozi za orijentalnu filologiju«, VIII–IX/1958–1959, Sarajevo) i što su pored zaista dobrih i korisnih primjedaba Škaljiću uputili i neke neshvatljive prigovore (npr. prof. dr F. Bajraktarević – »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor«, knj. XXVI, sv. 3-4, 1960. i knj. XXVII, sv. 1-2, 1961, Beograd), činjenica je da su svi kritičari i recenzenti, orijentalisti po struci, uz stručne napomene i dopune, ocijenili Škaljićev rječnik uglavnom veoma povoljno. Evo o tome samo nekoliko značajnijih rečenica: »U sadašnjem, litografisanom obliku, Škaljićev rečnik, pored očitih dobrih osobina, opominje gde-gde i na izvesnu opreznost pri upotrebi, ali uopšte uzevši, on je sada naš najveći i najbolji rad ove vrste.« (Dr F. Bajraktarević – Prilozi za knjiž. jezik, istoriju i folklor, XXVI, sv. 3-4, 1960, str. 334 i 335.) »Najnoviji rad Abdulaha Škaljića vrlo će korisno doprinijeti obradi ove teme, jer je rađen temeljito i savjesno i bez sumnje je značajan prilog našoj leksikografiji.« (Dr Š. Sikirić – Prilozi za orijentalnu filologiju, VIII–IX/1958–9, Sarajevo, str. 232.) »... mislim da bi se bez pretjerivanja moglo tvrditi da je ovo najinteresantniji rad koji se u tome domenu do danas pojavio.« (Dr G. Hazai, v. Škaljićev predgovor drugom izdanju rječnika 1965, str. 9.)

I ocjene naših slavista bile su vrlo povoljne. Navest ću iz njih samo nekoliko najvažnijih rečenica:

»Nesumnjivo je da će Škaljićeva knjiga o turcizmima, koju imamo pred sobom, zadovoljiti jednu od prijekih potreba današnjih, kad stvari posmatramo i sa praktične i sa teoriske njene strane. Vrijeme je da se rječnički fond turcizama, dosad zabilježen u rječnicima, u posebnim zbirkama riječi, komentarisano ili nekomentarisano, počne sređivati i na ovaj način na koji je to Škaljić učinio.« (Dr Jovan Vuković, predgovor rječniku, str. III.)

»Radeći tako Škaljić je dakako upotpunio i usavršio naše poznavanje turcizama. On je, ponajprije, točnije rasporedio naše turcizme po tome, potječu li oni izravno iz turskoga ili preko turskoga (neizravno) iz arapskoga ili perzijskoga jezika. Nadalje, u priličnom broju slučajeva dao je pravilnije etimološko tumačenje, nego što su dali dosadašnji stručnjaci.« (Dr Lj. Jonke – Jezik, VI, str. 89-90.)

Ohrabren interesovanjem i povoljnim ocjenama svoga rada Škaljić je, kako sam kaže, poslije 1957. g. nastavio još intenzivnije da radi na istraživanju i proučavanju turcizama proširivši svoj rad i na književni jezik i na cijelo hrvatskosrpsko jezično područje. Time je istovremeno pripremao novo, štam-

pano izdanje svoga rječnika (prvo je izdanje umnoženo ciklostilom ili šapirografom samo u 500 primjeraka) u ljepšem obliku, jer su slaboj tehničkoj opremi i malom tiražu ozbiljno prigovorili svi kritičari i recenzenti. Rezultat takvih nastojanja i pomoći Republičkog sekretarijata za kulturu Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine kao i Komisije za objavljivanje djela iz kulturne historije Bosne i Hercegovine jest nova, veoma lijepo opremljena knjiga u izdanju sarajevskog izdavačkog poduzeća »Svjetlost« 1965. g. s naslovom *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. To je, u stvari, drugo, prošireno i štampano izdanje spomenutog Škaljićevog djela (rječnika).

Malo je djela u našoj leksikografiji koja su primljena s tako velikim zanimanjem i koja su, gotovo u zadnji čas, pružila nauci o jeziku vrlo bogat, važan i stručno obrađen materijal kao što je Škaljićev rječnik turcizama. Sve što je dosad objavljeno o njima nije nas moglo potpuno zadovoljiti iz više razloga: negdje je obrađeno veoma malo riječi, negdje je navedena pogrešna etimologija, negdje ima podosta nepotpunih pa i pogrešnih objašnjenja i značenja, negdje turcizmi nisu akcenturani ili su s pogrešnim akcentima, negdje je metodološki postupak slab ili zastario itd. Svi su ovi nedostaci u Škaljićevu rječniku najvećim dijelom otklonjeni, a ako nekih i ima, (o tome će biti govora kasnije), onda su zbilja u takvoj mjeri da ne mogu zasjeniti sve ono što to djelo čini našim zaista reprezentativnim rječnikom.

Podimo od početka. U kratkom predgovoru autor govori što ga je potaklo i navelo na bilježenje i tumačenje turcizama u našem jeziku, kako je kritika ocijenila prvo izdanje njegova rječnika, čije je primjedbe i sugestije usvojio i tko mu je omogućio štampanje nove knjige. Neshvatljivo mi je zašto u tome predgovoru A. Škaljić nije spomenuo da su mu u njegovu poslu mnogo pomogli hadži Mujaga Merhemić iz Sarajeva, Derviš Korkut, kustos Muzeja grada Sarajeva, te profesori Muhamed Pašić i Alija Nametak kad im se u predgovoru I izdanja za »dragocjene usluge« srdačno zahvalio.

Poslije predgovora slijedi opširniji uvod podijeljen u dva dijela. U prvom dijelu (str. 11 – 22) pisac govori »o turcizmima uopšte«, o važnosti i značaju njihova proučavanja, o njihovu nastanku i širenju, zatim o njihovoj klasifikaciji, a na kraju toga dijela osvrće se na dosadašnje radove o turcizmima u našem jeziku ističući neke njihove greške i nedostatke. To je zbilja veoma korisna i potrebna informacija svim čitaocima koji se žele upoznati s turskim, arapskim i perzijskim riječima u našem jeziku, a posebno su značajne Škaljićeve ocjene dosadašnjih rječnika i radova o turcizmima. Istina, u tome ima ponekad i preoštrih sudova (prof. dr Lj. Jonke je u pravu kad na to upozorava u vezi s Rječnikom JAZU), ali gledajući sve u cjelini, primjedbe su uglavnom tačne i za nauku veoma korisne.

Škaljićeva ocjena dosadašnjih radova o turcizmima u našem jeziku bila bi potpunija da se osvrnuo i na rječnik Antona Kneževića – *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*, Münster, 1962, to prije što je to djelo

navedeno u popisu stručne literature. O tome rječniku napisao je stručnu kritiku prof. dr Mate Hraste u časopisu »Filologija« br. 4/1963. i ocjenio ga kao značajan doprinos našoj leksikografiji, pa bi bilo zanimljivo i korisno čuti što o tome djelu misli i Abdulah Škaljić. Uostalom, to se nije smjelo izostaviti ni zbog toga što je Kneževićev rječnik objavljen, zapravo doštampan 1962, tj. poslije prvog, a prije drugog izdanja Škaljićeva rječnika.

Drugi dio uvoda (str. 23-45) pisac je posvetio isključivo svome rječniku i metodi po kojoj je on rađen, dodajući k tome pregled riječi prema sadržaju i podjelu ličnih imena po porijeklu. Tko je čitao ovaj dio uvoda u prvom izdanju, osobito odlomak ad 8) na str. XXIV, lako će uočiti da sada nisu spomenuti prigovori transliteraciji i transkripciji arapskih riječi i imena u našoj štampi. To je Škaljić izostavio očigledno pod utjecajem kritike dr F. Bajraktarevića, koji u vezi s tim pitanjem nije baš sasvim u pravu. Prof. dr F. Bajraktarević kao univerzitetski profesor arapskog, turskog i perzijskog jezika sigurno dobro zna koliko se griješi u pravilnom prenošenju vlastitih orijentalnih imena u naš standardni i književni jezik, pa bi bilo normalno i poželjno da svojim naučnim autoritetom utječe kako bi se u tom pogledu stanje popravilo. Ja se slažem s prof. dr Bajraktarevićem da je »evropska (i američka) naučna transkripcija itekako tačna, pogotovu internacionalna«, ali mislim da se to u našem standardnom jeziku, odnosno pravopisu i grafiji, ne može dosljedno primjenjivati. U naš jezik je ušlo mnogo arapskih vlastitih imena i drugih riječi koje su se toliko prilagodile našem fonetskom i morfološkom sistemu da i ne pomišljamo na kakvu drugu transliteraciju i transkripciju osim na onu koja nam je najrazumljivija i u kojoj se vizuelni i auditivni elementi najviše podudaraju ili približuju. Ako u svome jeziku imamo toliko imena kao što su *Džemal*, *Nedžib*, *Riza*, *Jusufo*, *Muhamed* i sl. i ako ih tako uvijek pišemo i izgovaramo, onda nema nikakva razloga da usvojimo pisanje *Camal*, *Nagib*, *Reza*, *Mohamed*, *Jusef* itd. Učinimo li to, onda treba da u svim arapskim imenima u našem jeziku umjesto slova *dž* pišemo slovo *g*, jer prof. dr F. Bajraktarević, braneći pisanje *Nagib* umjesto *Nedžib*, kaže »da se u egipatskom dijalektu *džim* (slovo *dž*) izgovara kao *g*.« Ja vjerujem da je u egipatskom dijalektu tako, iako ne uvijek, ali ne treba zaboraviti da je to ipak dijalekatski izgovor, a imena: *Nedžib*, *Džemal*, *Džaffer* i sl. nisu imena samo egipatskih Arapa nego sveopća arapska imena, pa čak i imena mnogih muslimana koji u nacionalnom smislu nisu Arapi. Izgovor i pisanje takvih i sličnih imena sa *dž* potpuno odgovara i arapskom književnom jeziku i našoj pravopisnoj tradiciji pa zbilja nema nikakva razloga da se u takvim slučajevima služimo nekom specijalnom transliteracijom i transkripcijom. Zato je A. Škaljić bio potpuno u pravu kad se u prvom izdanju svoga rječnika zalagao za bolju transliteraciju i transkripciju arapskih riječi i vlastitih imena u našem jeziku. Šteta je što takve svoje misli s malo više primjera i s jačom argumentacijom nije unio i u ovo (drugo) izdanje.

O ovome bi se moglo još mnogo govoriti, ali ovdje nema mjesta da se navode mnogi primjeri i dokazi, jer bismo se udaljili od teme i cilja.

Još mi je nešto nerazumljivo kod prof. dr F. Bajraktarevića. Ne znam zašto se na dva mjesta čudi Škaljiću što upotrebljava izraz »hebrejski« (Prilozi za knjiž. jezik, ist. i folklor, knj. XXVI, sv. 3-4, 1960, str. 336. i 341.) kao da je to nepravilno ili nepoželjno. Pod utjecajem takve čudne i neopravdane primjedbe Škaljić je u drugom izdanju bezrazložno pisao samo »jevrejski«.

Uvodna poglavlja »Pregled riječi prema sadržaju« (str. 25) i »Podjela ličnih imena po porijeklu« (str. 26) veoma su korisna iz više razloga. U prvome redu autor nas informira da je u rječniku protumačio 6878 turcizama (zajedno s 508 muških i ženskih osobnih imena). Što se tiče broja protumačenih turcizama, mora se priznati da je on vrlo impozantan i dosada u našoj leksikografiji takve vrste nenadmašen. Istina, ima još turcizama u hrvatskosrpskom jeziku koje Škaljić nije uvrstio u svoj rječnik, ali nema mnogo. O tome ću govoriti kasnije. Za sve protumačene riječi autor je dao brojčani pregled iz kojeg se vidi koliko je arapskih, turskih ili perzijskih riječi ušlo u pojedine oblasti naše nacionalne kulture i narodnog života uopće. Takvi podaci mogu biti dragocjeni svakome tko bude dublje i šire proučavao bilo naš jezik, bilo život, običaje i kulturnu povijest naših naroda.

Također je poučno, a i korisno razvrstavanje osobnih imena po njihovu porijeklu. Koliko je meni poznato, u nas to nitko prije Škaljića nije činio, bar ne s takvom tačnošću i u takvoj formi. Brojni odnos osobnih imena po njihovu porijeklu bio bi svakako drugačiji da je autor obuhvatio veći broj imena. Ako je već odlučio da u svome rječniku tumači i osobna imena, onda je u tome trebalo ići do kraja i ne ostavljati niz imena, koja se danas često čuju na našem jezičnom području. Primjere za ovo iznijet ću pri kraju ovoga rada.

Najveći dio uvoda (po broju stranica više od polovine) zauzelo je poglavlje »Građenje turcizama« gdje je autor s velikim brojem zanimljivih i poučnih primjera pokazao kakve su sve fonetske i morfološke promjene pretrpjele orijentalne riječi dok su ulazile u naš jezik. Govoreći o zamjenjivanju i dodavanju glasova, metatezama, asimilaciji i disimilaciji konsonanata i vokala, gubljenju glasova, izgovoru i pisanju glasa *h*, o tvorbi imenica, pridjeva i infinitiva pomoću turskih jezičnih elemenata itd., Škaljić je dao zasada najsažetiji pregled i neku vrstu male gramatike za sve one koji traže stručno objašnjenje u vezi s ovakvim pitanjima. Potpuno se slažem s mišljenjem prof. dr F. Bajraktarevića da će Škaljićeva zapažanja, pored Miklošičevih temeljnih radova, dobro doći našim i stranim slavistima, jer će im to mnogo pomoći da u ovu oblast ulaze s boljom orijentalističkom spremom nego što je obično imaju.

Poslije uvoda slijedi tabela »Transkripcija arapskog pisma«, zatim abecedni popis skraćenica (»kratica«), a iza toga upotrijebljena literatura. Nema sumnje da je A. Škaljić za svoj rječnik odabrao i upotrijebio zaista veoma dobru

stručnu literaturu do koje je mogao doći. Spisak od 62 djela nije malen, a posebno imponira kvalitetom radova, odnosno naučnom reputacijom njihovih autora. Istina, postoji još mnogo dobrih rječnika i drugih djela koja obrađuju arapske, turske i perzijske riječi u evropskim jezicima, a Škaljić ih nije naveo jer se njima, vjerovatno, nije služio. Ne treba mu to zamjeriti jer je on i bez toga svoj posao dobro obavio. Popis stručne literature u rječniku ne mora biti kompletna bibliografija o određenoj naučnoj oblasti. Koga to više interesira, neka pročita rad prof. dr Fehima Bajraktarevića »Prilog proučavanju naših pozajmica orijentalnog porekla« (Prilozi za kužn. jezik, ist. i folklor, XXVII. sv. 1-2, Beograd, 1961) pa će tamo naći veliki broj imena zapadnoevropskih orijentalista čija su djela vrlo značajna za ovakvu jezičnu problematiku. Još bi bolje bilo da se tu našao odgovarajući broj turskih, arapskih, perzijskih i ruskih leksikografa, odnosno lingvista, jer i njihova djela mnogo znače za opću i specijalnu orijentalistiku.

Kad smo već kod popisa literature, onda moram još nešto reći. Meni nije jasno što A. Škaljić smatra literaturom koju navodi pod tim naslovom. Da li su to samo rječnici i naučno-stručni radovi iz lingvistike, orijentalistike i južnoslavenske filologije, ili uz to idu i sva ostala djela koja su mu mnogo pomagala u tumačenju velikog broja orijentalnih riječi u našem jeziku? Ako je tačno ono prvo (samo lingvističko-filološka naučna literatura), onda zašto u popisu takve literature nema ovih djela: 1) A. de Cihac – Dictionnaire d'etymologie Daco-Romane Elements Slaves, Magyars, Tures, Greces modernes et Albanas, Francfort, 1879. 2) Dr Miroslav Hirtz – Rječnik narodnih zooloških naziva, izd. JAZU, Zagreb, 1938; 3) Dušan Marjanović – Turske reči u srpskom jeziku, rukopisna zbirka SAN, R 316-78; 4) Ljubomir Maštrović – Rječničko blago ninskog govora. Radovi Instituta JA u Zadru, 3, Zagreb, 1957, str. 423-461; 5) Max Vasmer – Russisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1950-1958. Zar je ovim djelima mjesto u poglavlju »Kratice«, a ne u popisu stručne literature?!

Ako je tačno ono drugo, tj. da u popis literature ide sve što dokazuje ispravnost tumačenja pojedinih turcizama i njihovu upotrebu u našem jeziku, onda bi spisak Škaljićeve literature morao biti mnogo veći. U tom slučaju nema nikakva opravdanja da se samo u poglavlju »Kratice« navode razne zbirke naših narodnih pjesama, zatim djela Ive Andrića, Envera Čolakovića, dr Vladimira Ćorovića, Petra Kočića, Laze Lazarevića, Mehmedbega Kapetanovića-Ljubušaka, Alekse Šantića, Janka Veselinovića, Jovana Jovanovića Zmajaja, a uz to i mnogi stručni časopisi, zbornici i publikacije. Zar sve ovo ne spada u literaturu koja je Škaljiću isto tako mnogo pomagala kao i djela Hamdije Kreševljakovića, dr Milenka Filipovića i dr Avde Sućeske?! Vjerujem da će i sam A. Škaljić teško odgovoriti zašto je npr. neka djela Hamdije Kreševljakovića (Kazandžijski obrt u Bosni i Hercegovini, Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrt za osmanlijske uprave, Esnafi i obrt u Bosni i Hercegovini)

uvrstio u »Literaturu«, a neka samo u »Kratice« (Vodovodi i gradnja na vodi u starom Sarajevu, Čizmedžijski obrt i stara građanska obuća u BiH, Kape-tanije u BiH).

Ako pogledamo uvodni dio u cjelini, sa svim naslovima i podnaslovima, a posebno po njegovu sadržaju i namjeni, onda moramo priznati, bez obzira na neke primjedbe u pojedinostima, da je napisan veoma stručno, pregledno, s nizom dragocjenih podataka i za jezične stručnjake i za druge čitaoce. Takav uvod daje veću vrijednost cijelom rječniku i mnogo pomaže da se pitanje tur-cizama u našem jeziku šire objasni i bolje razumije.

Poslije uvoda dolazi rječnik sa 8740 riječi (izraza) i osobnih imena, pore-danih po abecednom redu. Prije nego što upozorim na izvjesne greške, nedo-statke i propuste koji se pri pažljivom čitanju rječnika lako uočavaju, želim najprije govoriti o njegovim dobrim stranama i o svemu onome što ga uzdiže među najbolja djela takve vrste u našoj naučnoj literaturi.

Na prvom mjestu treba pozdraviti Škaljićevu metodu i stil rada kao i naučnu ozbiljnost kojom je pristupio tako važnu i tešku poslu. Te njegove po-zitivne osobine, uz još neke druge, istakli su gotovo svi kritičari prvog izda-nja njegova rječnika možda najviše zbog toga što Škaljićevi prethodnici u to-me nisu bili na potrebnoj visini. Već sam broj sakupljenih i protumačenih turcizma kazuje koliko je autor uložio truda i napora dok je to sabrao u jednu knjigu i svemu dao odgovarajuće tumačenje, etimologiju, akcenat i govorni primjer.

Od posebnog je značenja za nauku što se A. Škaljić mnogo trudio da sva-koj riječi odredi i njeno etimološko porijeklo pa je u tom nastojanju dao mnogo novih podataka, a često je i popravljao greške dosadašnjih leksiko-grafa, odnosno etimologa. Evo nekoliko riječi kojima je utvrdio sasvim novu etimologiju u odnosu na ranija tumačenja nekih drugih jezičnih stručnjaka: *albáber, bàrak, číza, dàgma, dèfiti, dílbāgija, dustèrisati, fèrak, hàšer, hřšum, hiptan-kazùktan, iltífa (irtífa), irākī-sáfūn, istakāt, itibār, kameríja, kùlaga, kul'kùma, nèmélāzum, òferčiti, ogrāma rèsūl, šehrija, šūga, šùkadar, usulāne, verèsija, vèselām.*

Ovim riječima mogle bi se dodati i one u čije semantičko i etimološko pori-jeklo Škaljić nije baš sasvim siguran, ali ipak iznosi svoje mišljenje i čitaocu navodi što o tome kažu drugi jezični stručnjaci. To je također važan dopri-nos širem, jasnijem, a u nekim slučajevima i pravilnijem etimologiziranju po-jedinih turcizama. Evo takvih primjera: *alāpača, àmbār, àmetičē, arāba ávet, Fákíje, balāban, bālíja, baljèmez, bāmja, budāla, čelèbi, čiftázeta, dūrati, džòmba, Đerzèlez (Alíja), frtútma, gurábíja hřsuz, jàndžik, kánta, karalímān, kāvga, kòpile, kùbura, nàdžak, päfte, pājdaš, pàla, pèsin, pòtur, sàksija, sàndžak, sijáset, simit, zešhátiti.*

Sve ovo ne znači da se na Škaljićevu etimologiziranu pojedinih riječi ne može dati nikakva primjedba. Njih će svakako biti i već ih ima, iako su mu

dr Š. Sikirić i dr F. Bajraktarević svojim kritikama na prvo izdanje rječnika ukazali na izvjesne propuste u tom pogledu. Ali ne treba zaboraviti da je svako etimologiziranje riječi, a posebno onih što Škaljić obrađuje, vrlo težak i nesiguran posao, pa ako što katkad u tome i nije u redu, to treba razumjeti. Naći će se netko tko će za pojedine riječi dati i bolja etimološka objašnjenja, samo treba znati da je lakše greške popravljati nego sam stvarati novo i dobro djelo.

Posebnu vrijednost Škaljićevu rječniku daju opširni opisi i iscrpna tumačenja nekih pojmova koje po dosadašnjim rječnicima nismo mogli dobro shvatiti u svim njihovim pojedinostima. Treba samo pogledati riječi: *ahmedî'a*, *âlem*, *ašûre*, *bâdemezma*, *Bâjram*, *bâkam*, *baklava*, *bazûment*, *bêdel*, *bêg*, *bêg-luk*, *boščûluk*, *bûmbâr*, *burêdzîci*, *čâpraz*, *čâuš*, *čember*, *čûgelj*, *čûrek*, *Čâba*, *čêfenak*, *čerêce*, *četen-hâlva*, *daûlbaz*, *Dêdzâl*, *dêrvîš*, *dêvr*, *divit*, *dôlama*, *džândâr-baklava*, *džanêcîja*, *džemre*, *džîn*, *dulêvden*, *dûnlâri*, *êbdžed-hêsâb*, *egêndîja*, *êzân*, *fâlake*, *fês*, *hâdžîja*, *hâjât*, *hâlva*, *hamâjlija*, *hân*, *havâica*, *havâla*, *hazrêti-Fatîmina rûčica*, *hurmâdžik*, *imâm*, *imâret*, *irmek-hâlva*, *izâfet*, *jâcîja*, *jâmčik*, *jôltasi*, *kadâif*, *kâlkan*, *kântâr*, *kaplâma*, *kêsim*, *kizibâši*, *kôs-hâlva*, *kûbura*, *kûdret-sât*, *kûn'ja*, *kušanma*, *mâhîja*, *mârâzi-mêvt*, *mâšâlâh*, *matûfovača*, *meârif-sânduk*, *mêcûltîja*, *mêhr*, *mêjtaš*, *mîrija*, *musâla*, *mu-stâhfîzi*, *mûšta*, *nâmâz*, *nargîla*, *pâfte*, *pêča*, *pêškîr*, *pîta*, *pûh-bûrek*, *râhle*, *rêšma*, *rûptahta*, *sadakûi-fîtr*, *sâvak*, *sâhtijân*, *sêcîja*, *šêrbe*, *šîš*, *tâhan-hâlva*, *tâlkîn*, *târih*, *tâtar*, *tâvla*, *temênâ*, *têrkîja*, *têslîm-tûš*, *tîrit*, *tûg*, *tûnus-fês*, *zâgarîja*, *zîl* i druge, pa ćemo lako zaključiti koliko u lijepu i tačnu objašn'avanju mnogih riječi i pojmova Škaljićev rječnik nadmašuje druge naše rječnike takve i slične vrste.

Pored toga vrijednost Škaljićeva rječnika povećavaju i dragocjeni podaci iz nacionalne i kulturne povijesti naših naroda, osobito na području Bosne i Hercegovine i grada Sarajeva, a ako uz to dodamo i lijepe primjere koj'ima autor potvrđuje upotrebu i značenje gotovo svake riječi, onda možemo reći da ovaj rječnik po nekim svojim osobinama ima i enciklopedijsku vrijednost.

Uz važne i pozitivne karakteristike Škaljićeva rječnika treba spomenuti i akcenat. Bez obzira što ću kasnije upozoriti na neke greške u tom pogledu, moram priznati da nam je pisac dao za ogromnu većinu riječi pouzdano svjedočanstvo o njihovom izgovoru i naglasku. To nije nimalo lak posao s obzirom na česte ortoepske i akcenatske varijacije velikog broja turcizama u našem jeziku. Škaljić toj nevolji doskače na taj način što uz izvjesne riječi stavlja sve izgovorne i akcenatske varijante koje je u narodnom govoru čuo, vodeći računa da na prvom mjestu stoji ona čiji je izgovor najobičniji ili najpravilniji. U tom je bio toliko iscrpan da je uz pojedine riječi navodio po 6, po 7, po 8, po 9, pa i po 11 i 12 varijanata. Evo za to samo nekoliko prim'era: *âdžami-ôglan* (6), *dabulhâna* (6), *dimîksija* (6), *dečêrma* (6), *dûz-belâjle* (6), *hâir* (6), *hâlva* (6), *hêgbe* (6), *hêrav* (6), *jêritše* (6), *knâ* (6), *mînber* (6), *mutâpčîja* (6), *abâija*

(7), *bilal* (7), *däüdža* (7), *däüdžinica* (7), *daülbaz* (7), *hâin* (7), *hâps* (7), *horôsâr* (7), *badžânak* (8), *bënsilâh* (8), *duhânkesa* (8), *džefêrdâr* (8), *hâtar* (8), *hâle nëise* (8), *čögan* (9), *köjrat* (9), *alövit* (11), *jënda* (12).

Ostale riječi sa po 5, 4, 3 i 2 varijante nisam ni uzimao kao primjere jer ih ima vrlo mnogo.

Iako se Škaljićev rječnik turcizama odnosi na cijelo naše jezično područje štekavskog dijalekta, autor nigdje ne kaže koja mu je govorna oblast (pokrajina) bila mjerilo za akcentuaciju. Ja mislim da se on u tome držao Bosue i Hercegovine i dobro je ako je tako činio jer je bosanskohercegovačka akcentuacija naših turcizama zaista najpouzdanija. Njegov će rječnik dobro poslužiti za buduća dijalektoška i akcenatska ispitivanja novoštokavskog jezičnog područja, a također i za normiranje nekih akcenata u suvremenom književnom jeziku.

Pa iako je A. Škaljić svoj rječnik radio vrlo savjesno ozbiljno i s velikom akribijom, ipak mu moramo skrenuti pažnju na izvjesne propuste i greške koje su se javile katkad i protiv njegove volje, katkad kao rezultat nedovoljne obavještenosti i nedosljednosti, a kadšto možda i iz drugih razloga. No, bilo kako bilo, bit će bolje da to kažemo otvoreno, iskreno i dobronamjerno, kako radi naučne istine tako i radi samoga autora koji će vjerojatno pripremiti još koje izdanje ovoga svoga djela, pa će mu za taj posao svaka napomena i sugestija dobro poslužiti.

Podimo od broja protumačenih turcizama. Već smo rekli da je Škaljić u svoj rječnik unio dosad najveći broj turcizama i da je u tome nadmašio sve svoje prethodnike, ali se mora priznati da ih ima još koji nisu uneseni u rječnik, a upotrebljavaju se u našem jeziku, posebno u Bosni i Hercegovini. Na to je prije mene ukazao prof. dr. Šaćir Sikirić i naveo oko 220 turcizama koje Škaljić nije obradio u prvom izdanju svoga rječnika, želeći sugerirati autoru da tim turcizmima dopuni buduće (drugo) izdanje svoga djela. Za veliko čudo Škaljić to nije prihvatio u potpunosti već je od toga broja (220) uzeo samo oko stotinu riječi, a ostalo je izostavio bez ikakva objašnjenja. Zašto je to tako učinio, nije poznato, ali bi bilo bolje da je negdje u predgovoru o tome dao makar kratko objašnjenje.

No, bez obzira na to i ja ću sada ovdje navesti nekoliko turcizama koje bi trebalo unijeti u rječnik jer se upotrebljavaju u našem jeziku, a nema ih ni u prvom ni u drugom izdanju Škaljićeva rječnika. Nije ih čak predložio ni prof. dr. Šaćir Sikirić. Akcentuirat ću ih onako kako se čuju u govoru muslimana Bosne i Hercegovine, a pokušat ću, bar neke, i etimološki protumačiti.

âbüs, adj. (ar.) = namršten, tureban, smrknut, gruba pogleda. Kaže se u govoru za nekoga: »Baš je abus čehre!« (< ar. korijena 'abs, 'abese – 'abüs = namršti se, smrknuo gledati).

Âlâh rizâsičün! interj. (ar.-tur.) = za božiju ljubav, radi božijeg zadovoljstva! (Ovo obično uzvikuju prosjaci moleći milostinju.) »Allahičün, Allah

rizasičun, Allahičun, nemoj me prolaziti . . .« (Hasan Kikić, Djela, knj. I, str. 257, izd. »Svjetlost«, Sarajevo, 1952), < Āllāh + ar. ridā' (= zadovoljstvo) + tur. prisv. suf. -si + tur. ičun (= radi, zbog).

ālgebra, -ē, f. (ar.) = dio matematike koji proučava računске operacije s općim brojevima, algebra, < ar. al ġebr = sila, prisiljavanje.

ālkhōl, -a, m. (ar.) = opojna sastojina žestokih pića, čisti šp'rit, < ar. āl kuhūl = alkohol, špirit.

ārš, -a, m. (ar.) = nevidljivo božije prijestolje. U Gaševića Mevludu ima stih: »Aršu, kjursu sahibija bog dragi«, < ar. 'arš = prijesto.

bālkavak, -avka, m. (tur.) = duguljasta bijela tikva, sakrska, (ova se riječ vrlo često čuje u Zvorniku), < tur. bal = med, + tur. kabak = tikva.

čeliklije, čelikrije, čeriklije, -ījā, f. pl. tantum (tur.) = male drvene saonice (ligure) za sanjkanje potkovane čelikom da brže idu po ledu i sn'jegu, < tur. çelikli = čeličan, od čelika + hs. suf. -je. Oblik čelikrije nastao je disimilacijom kons. l, a od toga je metatezom došlo i do čerikrije.

dālma, -ē, f. (tur.) = kap, šlag, paraliza, oduzetost udova, < tur. damla s istim značenjem.

damlāisati se, -išēm, gl. perf. = paralizirati se, šlagirati se. Izv. od tur. damla.

dērsiti, -im, gl. impf. (ar.) = držati predavanje, voditi nastavu. Kaže se u običnom govoru: »Tko će ove godine dersiti uz Ramazan?« Izv. od ar. dārs = predavanje, nastava, tečaj.

džērašiti, dērašiti, -im, gl. impf. (ar.) = obrezivati spolni organ muške djece; sunetiti. Izv. od ar. ġerrāh = kirurg, onaj koji liječi rane; *džerahiti >džerašiti>derašiti (disimilacijom palatala).

ēlifnica, -ē, f. (hebr.) = početnica za čitanje arapskog pisma, arapski bukvar. »Onaj hajirsuz i lola Šukin nije ni iz elifnice nikad izišo!« (Hasan Kikić, Djela, III, str. 187, »Svjetlost« Sarajevo, 1955), < ar. ālif < hebr. alef = ime prvog slova arap. i hebr. abecede (ä) + hs. sufiks -nica.

kelīma, -ē, f. (ar.) = riječ, govor, gramatički oblik, vrsta riječi, < ar. kelīmetun = riječ.

kelīmèi-šehādet, -a, m. (ar.) = riječima iskazano uvjerenje da je Alah jedini bog i da je Muhamed njegov poslanik, < ar. kelīmetun = riječ + šehadet = svjedočenje.

ōfrljē, pril. (tur.) = odoka, otprilike, bez velike tačnosti. Kaže se u ob. govoru: »Ako ne znaš tačno, reci makar ofrlje!« < tur. fyrlatmak = jako baciti. (O riječima s korijenom frlj- pisao sam u »Jeziku«, X, 17-19.)

seferīja, -ē, f. (ar.) = 1) putna hrana i oprema. 2) Skraćivanje namaza i posta na putovanju, < arap. seferiyun = putničko, ono što pripada putovanju.

sunetlēsati, -lēišēm, gl. pf. (ar.-tur.) = domaknuti jelo, potrti sud zaloga-jem kruha, dovršiti posao, < tur. sunetlemek = učiniti, izvršiti sunet.

tàhret, -a, m. (ar.) = čistoća, čišćenje, pranje. Kaže se u ob. govoru: »U njeg nema ni abdesta ni tahreta«, < ar. *tahretun* = čistoća.

zihîn, -a, m. ar.) = um, razum, pamet, < ar. *dihnun* = pamet, um, razum.

Na ovaj način i u ovome stilu mogli bi se objasniti i protumačiti još i ovi turcizmi: *daltàban* (= bos. čovjek. skitnica), *džigertàze* (= žalfija, kadulja), *haridžija* (= vanjski, raskolnik, otpadnik), *kefàret* (= iskupljenje), *lāpa* (= vruć. flaster od lanena sjemena), *nàmâzdâh* (= mjesto za molitvu), *tévîl* (= raz'ašnjavanje), *vêfât* (= smrt, kraj).

Što se tiče etimoloških objašnjenja u rječniku, taj je posao Škaljić obavio dobro, ali ne tako da se ne mogu staviti izvjesne primjedbe. Evo nekih svojih zapažanja u tom pogledu.

Ja ne b'h rekao da je riječ *hádžo* hipokoristik od »hadžija«, nego da je to isto što i »ádžo« (= amidža, striko, starac) s protetičkim glasom »h« kao i u riječima: *hâlât* < *âlât*, *hāvâz* < *āvâz*, *hâmbâr* > *âmbâr*. Prema tome i tumačenje riječi »hádžo« treba da bude kao uz riječ »ádžo«.

Uz riječi *Hána*, *Hànija* stoji da su to naše izvedenice od »hân« (= car), a na istoj stranici piše da je »Hána« hipok. od žen. imena »Hanífa« (= vjeri privržena), odnosno da je to hipok. od »Rejhána« (= Bosiljka). Čudim se kako je do toga moglo doći kad je u takvo etimologiziranje posumnjao i dr F. Bajraktarević, a Škaljić je mnogo uvažavao njegove primjedbe. Ja mislim da se imena »Hána« i »Hànija« ne mogu vezati uz riječ »hân« (= car) iz prostog razloga što se ta tursko-tatarska riječ u našem jeziku nije nikad mogla učvrstiti, pogotovo u narodnom govoru. Umjesto toga učvrstila se riječ »sultan« od koje su nastala imena: *Sultánija*, *Sultàna*, *Súlta*. Prema tome »Hána« i »Hànija« su obični hipokoristici od »Hanífa«, »Rejhána, Umihána« i sl.

Način tvorbe riječi *ječmičak* potpuno je pogrešan i nema nikakve veze s »arpádzikom«, nego s imen'com »ječam« + suf. -ičak. (Usp. sl. riječi: plamičak, kamičak i dr.) »Ječmičak« nije ni trebalo stavljati u rječnik jer nije turcizam ni po etimologiji ni po načinu tvorbe.

U riječi *jeftinlija* nije tur. suf. -li došao na našu riječ (po korijenu), već na grčku.

Kanàra (= klaonica) po mome je mišljenju pravi turcizam (od tur. kan krv), a nije arabizam (od ar. *qinnārā*).

Majàsîl (= vrsta kožne bolesti) etimološki je bliže pretpostavci < ar. *mā'yāsîl* nego < ar. *bāwāsîr*, *bāsûr*, pa nije trebalo stavljati da je ovo drugo »najvjerovatnije«.

Imenica *přsaluk* nije izvedena od naše riječi »prsten«, nego od riječi »prsa« + tur. suf. -lik, luk. (Mislim da ovo nije Škaljićeva greška, nego greška slagara slova u štampariji, jer odmah poslije »prsaluka« slijedi riječ »prstèndžija«.)

Nije mi jasno zašto se lična imena *Tálih* i *Tále* etimološki povezuju s imenom *Sálih* kao njegovi hipokoristici, a za to nema nikakva osnova. Ime »Tále« je hipok. od »Tâl'at« ili od »Tálih«, a ne od »Sál'h« pa se takva imena ne mogu

po korijenu izjednačavati. Treba samo pogledati u rječniku riječi: Sálíh, Tàlat, Tále i Tálíh pa će se lako vidjeti kako je njihovo etimološko objašnjenje neprecizno i nejasno.

Tumačeći tursku interjeksiju *sèni didi!* u stihovima jedne narodne pjesme: »Seni didi, jang'ne, što te kući nema«, Škaljiću nije jasan smisao prve komponente – *sèni* (koja je gramatički tur. lična zamjenica 2. lica sing. u akuzativu.) Ja mislim da navedeni (prvi) stih treba pravilno da glasi: »Sen didi, jangine, ...« (= ti, dido, mangupe, lolo, bekrijo, ...), a do deformacije »sèni« umjesto »sèn« moglo je doći u našem jeziku dodavanjem glasa »i« radi vokalne asimilacije u stihu prema »didi«. Do sličnih pojava dolazilo je i u drugim riječima jer naš neškolovani svijet (narod u širem smislu) nije nikad govorio turskim jezikom pa nije znao ni njegovu gramatičku, odnosno morfološku strukturu. Ovo će biti jasnije ako se pogleda kako je Škaljić protumačio riječ *vèrdi* u stihu: »Fesić verdi, almadi aman« gdje sam priznaje da bi mjesto »vèrdi« trebalo da stoji »vèrdim«, »jer to ima više smisla u ovom slučaju.«

Uz gl. *šèrbetiti* (= krečiti) stoji doslovno da je to »preneseno značenje uslijed sličnosti zavarenog kreča, pripremljenog za krečenje, sa razmućenim šerbetom od šećera«. Kakva greška! Šerbe od šećera nema nikakve sličnosti sa zavarenim krečem pa se time ne može objašnjavati gl. *šèrbetiti*. Značenje toga gl. nastalo je u vezi s pojmom »osvježiti«, jer je šerbe, kako i sam Škaljić tumači, »dobro zasladena voda koja se pije radi osvježenja«. Dakle, *šèrbetiti* semantički znači: napojiti, nakvasiti zidove radi osvježenja (= okrečiti).

Čini mi se da ni *tâm-tàs* nije tačno etimološki objašnjen. U vezi s tim u rječniku stoji i pogrešno značenje te riječi. (V. riječ *tàs*.) Škaljić navodi da je *tâm* došlo od arap. *tâmm* (= potpun) i prema tome prevodi: *tâm-tàs* = potpuni, cijeli tas (?!). Ja mislim da je *tâm* došlo od arap. riječi *ta'âm* (= hrana, jelo) i zato *tâm-tàs* treba prevesti kao – tas za jelo, hranu. U stvari, tasovi i služe vrlo često u tu svrhu, pored onoga što je Škaljić naveo (na vagi, u crkvi, u hamamu itd.).

Po mome mišljenju gl. *zašehátiti* (= zauzeti veliki prostor, raširiti se po nekom prostoru) ne može se izvoditi od ar. glagola »šāhidā«, odnosno od gl. imenice »šāhādā« (= svjedočiti, priznati, svjedočenje, priznanje), niti od ar. *šuhūd* (= postojanje, ustanovljenje, viđenje), niti od tur. *şah* (= grana), jer je to sve daleko od onoga što gl. »zašehatiti« znači. Ja mislim da je taj glagol nastao od arapskog korijena *šht* (*šehätä* = udaljiti, razmaknuti, ispuniti prevladati).

I na kraju ovih primjedaba u vezi s etimologijom želim reći još nešto: ne znam zašto je Škaljić korijene nekih riječi stavljao pod matematički znak $\sqrt{\quad}$ npr. $\sqrt{\text{bqy}}$, $\sqrt{\text{blg}}$, $\sqrt{\text{kfr}}$, itd. To nije uobičajeno, a nije ni zgodno jer taj znak treba čitati kao »kvadratni korijen« ili »drugi korijen«, a na to autor svakako nije mislio.

Nešto više napomena, bolje reći dopuna, moglo bi se dati na tumačenje i objašnjenje pojedinih turcizama. Dajući o tome svoje mišljenje držat ću se abecednog reda kao što je u svakom rječniku običaj.

Riječ *agòvāt* ne znači samo: age, gazde, plemići nego i njihovo karakteristično klasno ponašanje. Kaže se npr.: »Još pokazuje svoju silu i agovat iako je njegovo (vrijeme) davno prošlo.« Ova se dopuna odnosi i na riječ *begòvāt* jer se takođe u običnu govoru kaže: »Mora on svuda pokazati svoj begovat.«

Uz *ajlučār* stoji prvo značenje – mjesečar. Iako se ta riječ odmah parafrazira, bolje bi bilo da je nema, jer netko može pomisliti da »ajlučar« znači i – somnambul, lunatik.

Arèbicòm se nisu štampale u Bosni samo navedene novine i časopisi nego i djela poučne i zabavne literature, udžbenici, priručnici, formulari, kalendari i sl.

Iako je riječ *čehāja* opširno istumačena s nizom lijepih primjera, mislim da treba dodati i ovo: čehaje su bili za turske vladavine ljudi koji su živjeli oko utvrđenih gradova i brinuli se da posada tvrđave ima ono što joj je najpotrebnije. Kod tvrđave Srebrnik (blizu Tuzle) ima selo Čehaje koje je baš po tome i dobilo ime, a ljudi s prezimenom Čehajić najčešće su po porijeklu iz blizine utvrđenih gradova. (Čehajića ima oko Tešnja, Bihaća i još nekih drugih utvrđenih gradova po Bosni.)

Dòlāf je u Trebinju i šiš za prženje kafe.

Đene u govoru muslimana oko Tuzle znači: polijepo, dopadljivo, osrednje, ni lijepo ni ružno.

Findžān je protumačen kao »šoljica za crnu kafu«, ali to nije sasvim tačno. Findžan je samo ona šalica za crnu kafu koja nema drške. U običnu govoru se često kaže: »Više volim kafu iz findžana nego iz šoljice.«

Uz riječ *fiskija* stoji da je to slavina, štrcaljka za vodu, a trebalo bi dodati da je to i jak mlaz vode ili druge tekućine. Kaže se npr. kad tko naglo i mnogo krvari da iz njega »idu fiskije krvi«.

Ni riječ *hāla* nije sasvim tačno objašnjena. To nije »očeva ili materina sestra«, nego samo očeva sestra. (U Hercegovini, Orašju, Janji, Bijeljini.)

Tako isto i *hāma*, pored onoga što je navedeno (mati, baka, svekrva), znači i »maćeha«.

Pored »*hāmpu učiniti*« (= pomoći, priteći u pomoć) postoji češći izraz »*hāmpu dignuti*« što znači: dignuti galamu, viku, izvikati se na nekoga, uzrujano i strogo održati nekome lekciju.

Hāmur, uz ono što je navedeno, znači još i uprženo brašno za začin (zapršku) ili halvu.

Hastāluk općenito znači bolest, ali se tom riječi naziva i jedna posebna vrsta bolesti u kojoj se bolesniku grče mišići i koče dijelovi tijela. Ta se bolest stručno naziva tetania, a u narodu ga zovu još i fras.

Kājgana je u bos. Posavini slano jelo od kukuruzna brašna, isto što i pura, kačamak.

Uz riječ *kâtmer* (i *âl-kâtmer*) stoji objašnjenje da je to »cvijet karanfil, *Dianthus L.*« odnosno »crveni karanfil, crveni klinčić«. Ne znam zašto je Škaljić ta dva različita cvijeta u tumačenju izjednačio kad narod u govoru i pjesmi razlikuje katmer od karanfila. U Hercegovini je katmer = šeboj, a i oko Tuzle katmer nije sinonim za karanfil.

Kûbura je vrlo opširno istumačena, ali bi trebalo dodati da se tom riječi naziva i klozet sagrađen od drvenih dasaka uz seoske kuće.

Medína je u rječniku objašnjena samo kao »grad u Saudijskoj Arabiji«, a zaslužuje da se o njoj još nešto kaže. Za to mjesto vezano je brojanje godina po muslimanskom kalendaru (*hidžra*), tu je sahranjen Muhamed, osnivač islama, a nije bez razloga što se spominje i u našim narodnim pjesmama.

Uz riječ *mùhlija* nije navedeno njezino osnovno značenje, tj. da znači: čavao, ekser, čivija. U Bosni se često kaže: »Ubo se na muhliju«, ili: »Za tu dasku trebaju veće muhlije.«

Sādžāk je pored ostalog i rameni zglob, odnosno ključna kost (*clavicula*). Kaže se: »Iskvario ruku u sadžaku.«

U našem jeziku *sòkāk* nije svaka ulica, nego manji i sporedni ogranak neke važnije ulice. Obično se kaže: »Idi tom cestom (*ulicom*) pa skreni desno u prvi sokak.« I u narodnoj pjesmi ima stih: »Sokak tijesan, a ja momak bijesan.«

Za riječ *súre* (*súret*) rečeno je samo da znači – slika. Nekome to neće biti sasvim jasno jer to nije isto što i njem. *das Bild* (= slika). *Súre* ili *súret* znači: lik, fizionomija, oblik, prilika. Npr. kaže se: »Na sudnjem danu neki će grešnici biti u hajvanskom suretu«. Ili: »Prikazo mu se šejtan u insanskom suretu.«

Tâtlija u Hercegovini nije »slatka pita – razvaruša«, nego zaljevna gura-bija, slična *djulfatmi*. Obično se govori samo u množini (*tâtlije*)«.

Uz riječ *tuč* stoji značenje – bronza. Možda je negdje tuč = bronza, ali u većem dijelu bos.-herc. govora, a čini mi se i u metalurgiji, tuč je lijevano željezo, tzv. gus, a bronza je legura bakra i kalaja. Od tuča se prave npr. peći i zovu se tučane peći, a ne bronzane.

Dok su primjedbe na broj turcizama, na njihovu etimologiju i tumačenje relativno malobrojne, dotle ih na akcenat ima mnogo više. Neke riječi imaju izrazito pogrešne akcente, neke ih uopće nemaju, a neke imaju po dva akcenta. U vezi s tim ima primjedaba i na nenaglašene dužine (*kvantitete*) koje su bolje označene u prvom nego u drugom izdanju rječnika. Poći ću opet samo od najvažnijih primjera navodeći u zagrađama bolji, običniji i pravilniji akcenat, odnosno potrebnu kvantitetu. Ali prije nego što to učinim, moramo dati jedno važno upozorenje. Poznato je da u našem knjiž. jeziku i u mlađim novoštokavskim govorima silazni akcenti mogu biti samo na prvom slogu, a nenaglašene dužine samo poslije akcenta. Ovo pravilo za *izujesne* turcizme ne

vrijedi, jer ako bi smo ga uvijek forsirano primjenjivali, dobili bismo u nekim riječima neobičan i izvještačen izgovor kakav ne postoji ni u arapskom, odnosno turskom jeziku, ni u govoru naših mladih štokavaca. Na ovo je upozorio i prof. dr. Ljudevit Jonke dopuštajući da izvjesni turcizmi («religiozne riječi i stručna pravna imena») mogu biti izvan spomenutog pravila, ali da se riječi općeg značenja moraju naglašavati prema našem novoštokavskom akcenatskom i kvantitetskom sistemu (str. 90). I ja ću se, uglavnom, držati ove specifične akcenatske i kvantitetske norme koja se u nekim turcizmima zbilja mora poštivati.

Riječi s pogrešnim akcentima: Āgan (Āgan), äjnbejn, äinbein (äjn-bêjn, äin-bêjn), äI, ël, (äl, ël), alabahtuna, (alabahtuna) Āmentu-billāhi (Āmentu-billāhi), äpsana, äpsar (äpsana, äpsär), äsi se učiniti (äsi se učiniti), bārut-a, bārūt-ūta (bārut-a), bēdast (bēdast), belēnzuci-ūka (belēnzuci-ūkā), bēnast (bēnast), Bēšlagić (Bēšlagić), binberićátverisi (binberićátverisi), čārdāk-āka (čārdāk-āka), čökōt-ōta (čökōt-ota), čil (čil), čūnak (čūnak), dārul-mualimīn (dārul-muāllimīn), dōvu činiti (dōvu činiti), dželle šānuhū (dželle šānubū), gāsul (gāsul), gāzi (gāzi), Hān-Pijesak (Hān-Pijesak), hērdžu-mērdž (hērdžu-mērdž), hilei-šer'ija (hilei-šer'ija), hōrda (hōrda), Imāmi-Āzam (Imāmi-Āzam), jūfka (jūfka), kānara (kānara), kānūn (kānūn), kāpak, kāpka (kāpak, kāpka), Kāra-Ďorđe (Kāradōrde, Kāradōrde, Karādōrde), kīlukal (kīlu-kāl), kōnačište (kōnačište), kūlak-čōrba (kūlak-čōrba), māgrib (māgrib), māni (māni), mātufovača, mātufofica (matufovača, matufofica), mēhr (mēhr), mēlez-bēz (mēlezbez ili mēlez-bēz), mēzār (mēzār), muhurlēisati – išem (. . . lēišēm), načōsati se (načōsati se), ōdobaša (ōdobaša), rāzi biti (rāzi biti), sadakai-fitr (sadaikai-fitr), sihir (sihir), Skēnder (Skēnder), šāhitōla (šāhitōla), šēš-bēš (šēš-bēš ili šēzbeš), tābir (tābir), tālās-āsa (tālās-a), tarifa (tarifa), tiganj (tiganj), tūfāhije (tufāhije), zējtīn (zējtīn).

Riječi s dva akcenta: bilāhi, billāhi (billāhi), karākōndžula (karākōndžula), mērām (mērām), ū kāfāz, ū kāfās (u kāfaz, u kāfas), zā Kāvđak (zā Kavđak).

Riječi bez akcenta: äpsiti (äpsiti), asazbaša (äsazbaša), mēdele, mēgele (mēndele, mēgele).

Što se tiče dužina (kvantiteta), može se reći da ih je Škaljić katkad izostavljao i prije i poslije naglašenog sloga. Za to ima više primjera, a ja ću navesti samo nekoliko najizrazitijih: Ābadžić (Ābadžić), Abdulātif (Abdulātif), Abdulāziz (Abdulāziz), Abdulmēdžid (Abdulmēdžid), Abdurāhim (Abdurāhim), ahiret, (āhiret), Bēktaš, Bēgtaš (Bēktāš, Bēgtāš), mukabēla (mukābēla), manafikluk (manāfikluk), murasēla (murāsēla), musafirluk (musāfirluk), musafēret (musāfēret), musafirhāna (musāfirhāna), muzacēra, muzakēra (muzācēra, muzākēra), raziluk (rāziluk).

Ja vjerujem da su neke greške u označavanju akcenata i kvantiteta nastale i nepažnjom slagara u štampariji, ali to nigdje nije čitaocima napomenuto,

niti uz rječnik postoji dodatak o štamparskim greškama. Akcenatska strana ovoga rječnika je vrlo važna iz više razloga, pa treba dobro paziti da se svi poslovi u vezi s tim što bolje obave. Ovaj je rječnik zasada u cjelini naš najbolje akcentuirani rječnik turcizama, pa bi bilo dobro da je i u pojedinostima bez grešaka u tom pogledu.

Vjerojatno zbog nepažnje slagara u štampariji pojavile su se još neke greške koje su promakle i oku autora kao korektora. Neke od njih su toliko grube da mijenjaju smisao i značenje riječi i mogu dovesti čitaoca u nedoumicu ili čak na stranputicu. Tako uz riječ *āndīsati* stoji objašnjenje: »proučiti (u pismu)« a treba: poručiti (u pismu). Uz riječ *ātlaz* stoji tumačenje: »papučna tkanina zv. glot«, a treba: pamučna tkanina. Kao treće značenje riječi *bičkija* navedeno je: »ružna pila (testera)« umjesto: ručna pila, a za *čevkiјāne* stoji da su to »ukrasni privjesci na fermanu« umjesto na fermenu. Za riječ *ēžgāl* piše da joj je genitiv sing. »ēžgāra« a treba »ēžgāla«, a u objašnjenju žen. imena *Fēhma* (s titulom »hanuma«) stoji da će biti »Fatme-hanuma« a treba »Fehme-hanuma«. Teška greška je i u nazivu jednog dijela Beograda jer među turcizmima s početnim slovom *t* stoji *Tāšmeјdan* umjesto *Tāšmāјdan*.

Izdavaču, a posebno autoru i korektoru, padaju na dušu i neke jezične, odnosno pravopisne greške koje su se i mogle i morale u ovakvom djelu izbje-gavati. Neke je već prije mene uočio prof. Milan Šipka (Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti, br. 1, Banja Luka, 1966, str. 41), a ja ću ih ovdje navesti malo više.

U rječniku stoji: *bājram* mj. Bājram, *ćúnak* mj. *čúnak*, *Ihtijárluk* mj. *ihti-járluk*, *siroće* mj. *siroće* (uz riječ *jētīm*), *čufteta* mj. *čufteta* (uz riječ *kādun-būtićí*), *kalūpdžija* mj. *kalūbdžija*, *kalūpdžinca* mj. *kalūbdžinica*, *madžioničar* mj. *mađioničar* (uz riječ *kāradoz*), *u mendžuše* mj. *u menduše* ili *miaduše* (uz riječ *kulāk*), *džonom* mj. *donom* (uz riječ *mēštva*), *trkači konj* mj. *trkaći konj* (uz riječ *abduljāš*), *dimnjičar* mj. *dimnjačar* (uz riječ *ōdžāčār*), *šukunded* mj. *šukundjed*, *brijačica* mj. *brijaćica* (uz riječ *ūstra*), *riječnik* mj. *rječnik* (str. 21), »503 muških i ženskih ličnih imena« mj. *503 muška i ženska lična imena* (str. 26).

Što se tiče broja i tumačenja vlastitih muških i ženskih imena u rječniku, mora se priznati da je A. Škaljić u tome otišao najdalje od svih svojih prethodnika. Prije njegova rječnika mi nismo nigdje mogli naći tačne prijevode i etimološka objašnjenja tolikog broja muslimanskih imena, a to je vrlo potrebno iz više razloga. Škaljić nam je u tom pogledu pružio dragocjene usluge jer je vrlo lijepo i tačno protumačio preko 500 muških i ženskih imena arapskog, turskog i perzijskog porijekla, ali nas je iznenadilo što je u tome poslu stao na pola puta. Kad je mogao skupiti toliki broj veoma rijetkih i gotovo izumrlih turcizama, neshvatljivo je zašto u rječnik nije unio još veliki broj imena koja se danas vrlo često čuju kod jugoslavenskih muslimana. Možda za to nije imao dovoljno vremena, možda mu je za taj posao nedosta-

jalo pomagača, a možda su ga u tome sprečavali i neki drugi razlozi. Bilo kako bilo, nužno je da se u rječnik unese maksimalan broj ličnih imena orijentalnog porijekla jer će se time upotpuniti i dovršiti ono što je sada dobro početo. Tako bi Škaljićev rječnik istovremeno postao i naš prvi onomastikon (imenik) orijentalnih imena koji nam je već odavno vrlo potreban. Želeći da A. Škaljić taj posao obavi što brže, ja mu predlažem da u rječnik unese još i ova imena:

muška – Abdulgāfār, Abdulgānī, Abdulkèrim, Abdunāsir, Adálet, Adnān, Advān, Alaùdīn, Ataùlāh, Azem, Bákija, Benjāmīn, Burhanùdīn, Đùlaga, Đulėjmen, Èdīn, Èmir, Èsed, Fějsāl, Fethùlāh, Haldūn, Hārūn, Hikmet, Hùjdur, Izùdīn, Jèzīd, Málīk, Mevlùdīn, Mirálem, Mīrsād, Mùgdīm, Mürsel, Nedžmùdīn, Něrkez, Nihād, Nurùdīn, Rùvėjđ, Sabahùdīn, Salahùdīn, Sèid, Senáid, Šekīb, Ševāl, Šihabùdīn, Tásim, Vèhīd, Zekerijā, Zijād, Zúfer, Zùhdija;

ženska – Alèma, Ālma, Asima, Azemīna, Badèma, Behára, Behīdža, Besīma, Čatība, Džavīda, Dža(e)nāna, Džèvhermisála, Fáketa, Hajrunīsa, Hikmeta, Hùrija, Mahbúba, Mersija, Mijása, Mīrsáda, Mirhunīsa, Mukàdesa, Mukèlefa, Muješira, Murádija, Murùveta, Muvèhīda, Nadžīda, Nedžmīja, Nèvresa, Nèdreta, Niháda, Nīsveta, Pakīza, Refīja, Rešīda, Rúhija, Sadīka, Sakība, Safúra, Senáda, Senīha, Šahsèna, Šahzīja, Ševála, Tenzíla, Vezíra, Vildána.

Ja znam da osim ovih ima još mnogo imena koja bi trebalo unijeti u rječnik, ali sad nisam u mogućnosti da ih više nabrojim. Uvjeren sam da je i A. Škaljić za slijedeće izdanje pripremio velik broj novih imena, pa ako mu od mene i ovo bude od koristi, bit će mi drago.

I na kraju želim uz još jednu pohvalu dati i jedan prigovor, oboje na račun izdavača, odnosno tehničkog urednika. Ovo izdanje rječnika po veoma ukusnoj i solidnoj tehničkoj opremi zaslužuje visoku ocjenu i može poslužiti kao primjer kako treba dobru knjigu dobro i tehnički dotjerati. Međutim, takav dojam umanjuje naslovna strana knjige gdje su bez ikakva razloga i protiv svih pravopisnih pravila stavljena mala početna slova na početak naslova i u ime i prezime autora. Protiv takvog načina pisanja, koji nije ni po čemu ni bolji, ni ljepši, ni korisniji, bilo je dosta opravdanih prigovora, ali iz toga tehnički urednik, čini se, nije izvukao nikakvu pouku. Posebno to nije trebalo činiti u djelu koje obrađuje jezična pitanja i predstavlja vrlo važnu naučnu literaturu.

Sve ove primjedbe, dopune i napomene ne mogu nikako zasjeniti ono što je u Škaljićevu rječniku zaista dobro i za sve nas veoma korisno. Ako i ima nekih nedostataka, to je sasvim normalno u tako velikom i teškom poslu. Ne treba zaboraviti da su neke naše rječnike radili zajednički veliki jezični stručnjaci i uz pomoć dobrih suradnika pa su se opet javljale greške, nedostaci i propusti, a Škaljić je svoj rječnik radio sam. Ja vjerujem da će on kao naučni radnik sve naše dobronamjerne primjedbe shvatiti i prihvatiti s razumijevanjem i da će nas uskoro obradovati novim radovima iz naučne oblasti kojom se bavi. Zasada je njegov rječnik turcizama u našoj leksikografskoj literaturi

zbilja reprezentativno djelo jer ima i veliku naučnu vrijednost i, kako kaže prof. Milan Šipka, »praktični značaj za našu jezičku nastavu i razvijanje jezičke kulture uopće.« Njegovu autoru uz javno priznanje treba iskreno i čestitati.

DUGOUZLAZNI AKCENT U DUGOJ MNOŽINI

(Prilog radu nastavnika hrvatskosrpskog jezika)

Ante Šupuk

U tzv. velikom izdanju našeg Pravopisa akcentuirane su sve riječi. Pravopisna komisija, iako joj je osnovni zadatak bio pravopisna problematika, nije mogla izbjeći i akcenatsku problematiku. Bila bi šteta štampati opsežan rječnik, iako samo od pravopisno zanimljivih riječi, a ne označiti akcente. Jednim zahvatom, na taj način, obavljena su dva važna posla. Kolik je značaj normiranog pravopisa u pismu, tolik je značaj i normiranog akcenta u govoru. Tako, oslobodili smo se i akcenatske nejedinstvenosti i zbrke, a uz to i naslijeđene jednostranosti.

Normiranje književnog akcenta u Pravopisnom rječniku znatno je olakšalo akcenatsku situaciju, prvenstveno to zahvaljujući akcenatskim varijantama. Na primjer: bòrac – bórac, vjèsnik – vjěsnik – vjěsnik, grànama – gránama (3, 6, 7. mn.), sèla – sèla (1. mn.), pòlja – pòlja (1. mn.), mène – mène, tèbe – tèbe, pùna – pùna (1. l. j. ž. r.), pùno – pùno (1. l. j. s. r.), izvúci – izvūci, ispèci – ispèci, itd.

Nastavnik hrvatskosrpskog jezika treba dobro da poznaje sve te promjene kako bi znao koliko je i akcent njegova kraja književno sankcioniran, a ujedno da bi time znao i poštivati pravilnost akcenatske varijante u govoru drugih.

Da bismo bolje ovladali normiranim književnim akcentom, potrebno je da poznamo i akcenatske osobitosti lokalnog govora. Kao što svaki lokalni govor ima svoje fonetske, morfološke i sintaktičke osobine, tako svaki od njih ima i akcenatske specifičnosti, koje su više ili manje udaljene od jedinstvene književne akcentuacije.

Na primjer, u šibenskom govoru, koji pripada tzv. novoštokavskom najmlađem ili zapadnodalmatinskom tipu, vlada četveroakcenatski sistem, te silazni akcenti stoje samo na prvom slogu. K tome silazni akcenti preskaču na proklitike. Pored tih zajedničkih osobitosti novoštokavske akcentuacije hercegovačkog, šumadijsko-vojvođanskog i zapadnodalmatinskog tipa – u šibenskom govoru ima podosta riječi pa i tipova koji se akcenatski razlikuju od književno